

Перекладати дією

АНАСТАСІЯ РЯБЧУК

25 БЕРЕЗНЯ 2020

«Церква звертається не тільки до своїх вірних, не тільки до них вона дослухається – вона провадить діалог зі всім світом», – іще пів століття тому нагадувала Папська рада у справах суспільних комунікацій в інструкції «Communio et Progressio» (122). Але що робити, коли вірні і світ говорять іншою мовою, ніж та, якою до них звертається Церква? Чи можливий діалог і як у ньому виразніше побачити Бога?

Лукас Кранах Молодший, «Христос і перелюбниця», бл. 1550 року

Оголошення пандемії коронавірусу численні релігійні діячі зустріли словами про «випробування нашої віри» та «покарання за гріхи». У світі можна знайти чимало прикладів, проте спинімося на українських. Митрополит із Києво-Печерської лаври відмовився обмежити відвідування монастиря: мовляв, «страшна не епідемія вірусу, а гріх, який губить душу», і «далі буде гірше, якщо не покаємося». Православний патріарх висловив думку, що епідемія – це покарання Боже за гріхи людей. «Я маю насамперед на увазі одностатеві шлюби», – уточнив він і додав, що вважає найкращим захистом «покаяння гріха». А католицький єпископ так прокоментував перші карантинні заходи: «Звісно, що при кількості понад двісті осіб є високий ризик заразитися, якщо немає віри» (заради справедливості варто зазначити, що вже з другого тижня карантину Римо-Католицька Церква звільнила всіх вірних в Україні від обов'язку брати участь у Месі).

У світському середовищі (та й у багатьох вірян) ці висловлювання викликають обурення й нерозуміння. Така релігійна мова здається архаїчною, недоречною і безвідповідальною. Вона шкодить раціональному сприйняттю ситуації, перекреслює зусилля науковців, медиків і політиків, які намагаються знайти оптимальний вихід, а зрештою, зусилля кожного, хто залишається вдома, щоб не наражати на ризик інших (а це значно складніше, якщо священник сказав, що з вірою вірус не страшний). Та чи справа лише в недоречних формулюваннях? І що робити з ними вірянам?

Питання про те, як перекладати релігійну мову, не нове. Адже й сама ця мова змінюється та пристосовується до суспільних реалій. Уже апостол Павло докладав великих зусиль, щоби «для усіх стати всім» і донести істини віри в різних культурних і соціальних контекстах. Для цього йому необхідно було добре знати як власну юдейську традицію, так і світогляд спільнот, які ставали адресатами доброї новини.

Коли релігійні тексти поставали, їхня мова була сучасна, тобто люди тоді так говорили й думали. Сакральні слова від покоління до покоління залишалися ті самі, та змінювалася культура довкола них; так і ми сьогодні не розуміємо багатьох термінів, якими в повсякденні послуговувалися наші бабусі й дідусі. Тому і в церковному середовищі завжди були рухи за «aggiornamento» – пристосування мови до життєвих реалій: на це вказують і гімни та проповіді з різних епох, і спроби місіонерів акультурувати християнство до звичніших на місійних територіях практик.

Змінюється, втім, не лише термінологія, а й те, про що здається необхідним говорити саме тут і зараз. Церква – це соціальний інститут, тож ніщо соціальне їй не чуже. Наприклад, відповідаючи на поширення терапевтичної культури у західному світі, сучасні християнські видавництва публікують книжки про віру й біполярні розлади, а реколекції в парафіях дедалі

частіше присвячені не лише таємницям розарію, а й теорії прив'язаності та важливості переосмислення стосунків із батьками для формування здорових і плідних стосунків з Богом. Це теж способи перекладу й ангажування з людьми їхньою мовою і на їхній території.

Є чимало прикладів пошуку спільної мови і з боку секулярного суспільства, яке помічає за релігійними концептами універсальні загальнолюдські інтуїції та моральні орієнтири. Юрген Габермас заохочує перекладати з релігійної мови на світську, щоб установити переконливу систему координат, а водночас вибудувати солідарності, не обмежені релігійними спільнотами. Наприклад, замість сотворення людини «на образ Божий» він пропонує говорити про рівну гідність усіх людей, у такий спосіб розвиваючи поле прав людини і протидіючи несправедливій дискримінації. У праці «Між натуралізмом і релігією» Габермас визнає вплив релігії не лише на вірян, а й на формування суспільного дискурсу. Релігійна мова, на його думку, стосується не тільки метафізичної доктрини: вона також артикулює громадянську позицію в публічному просторі. Тому секулярне суспільство, не відмовляючись від ліберальної цінності відокремлення церкви від держави, усе-таки може черпати з релігійних традицій. Завдяки перекладові релігійної мови світською моральні інтуїції спільноти вірян стають надбанням усього людства.

Питання не в тому, чи релігійна мова складається з уповні сучасних слів, а в тому, частину якого світогляду, якої життєвої позиції, якої щоденної практики вона становить.

Такі спроби перекладу варто вітати, бо вони свідчать про бажання людей порозумітися. Та, як на мене, проблема полягає зовсім не в архаїчності релігійної мови – річ-бо не в тому, що ми не розуміємо концептів гріха, каяття чи випробування віри. Коли папа Франциск оголосив про можливість загальної сповіді, а згодом індульгенцій для хворих і тих, хто про них піклується, секулярне суспільство зраділо цій добрій новині й без тлумачення зрозуміло її. Із цього погляду Габермаса критикує Чарльз Тейлор (і Габермасові доводиться погодитися), наводячи приклад проповідей Мартіна Лютера Кінга, у яких інтуїція рівності промовляла не тільки до тих, хто знав, скажімо, історію про вихід Мойсея з Єгипту. Пісню «Let my people go» можна співати не лише після уважного читання книги Вихід. У ній закладений універсальний моральний орієнтир, тому переклад не потрібен. Справді, християнська мова Кінга не бентежила ні афроамериканських мусульман, ні комуністичних атеїстичних лідерів – вони якось доходили

згоди й діяли спільно.

Як на мене, питання не в тому, чи релігійна мова складається з уповні сучасних слів, а в тому, частину якого світогляду, якої життєвої позиції, якої щоденної практики вона становить. Притча про доброго самарянина, знана далеко поза релігійними колами, починається з запитання одного вчителя закону, що робити, щоб осягнути життя вічне. Справа зовсім не в тому, що він не знає відповіді чи не розуміє закону: «Ісус мовив до нього: “В законі що написано? Як там читаєш?” Озвався той і каже: “Люби Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, усією твоєю душею і всією силою твоєю і всією думкою твоєю; а ближнього твого, як себе самого”. “Ти добре відповів, – сказав Ісус, – роби це й будеш жити”. Та той, бажаючи себе самого виправдати, каже до Ісуса: “А хто мій ближній?”» (Лк 10, 25-37).

Далі Ісус перекладає – пояснює значення заповіді любові до ближнього. Він тлумачить закон, щоб той став зрозумілим кожному й кожній. Але це переклад не з мови на мову, а з теорії на практику. Як кажуть англійською, «translate into action» – «переклади дією». «Ти добре відповів, – сказав Ісус, – *роби це й будеш жити*».

Ісус перекладає також в інший бік: Він подає саме життя релігійною мовою, показує, як інтерпретувати у світлі традиції й писань ситуації, із якими люди стикаються щодня. Ми бачимо, як релігійною мовою можна говорити про зовсім різні досвіди, способи сприйняття реальності та практичні відповіді на життєві виклики. У Євангелії від Йоана учні запитують Ісуса про сліпого від народження чоловіка: «Учителю, хто згрішив? Він – чи батьки його, що сліпим він уродився?» (Йн 9, 2). Як і деякі релігійні діячі, що сьогодні говорять про коронавірус, вони дивляться на хворобу й намагаються її пояснити, виходячи з того, що знають про Бога та як сприймають реальність. Ісус же підважує не релігійну мову, а їхнє розуміння Бога, світу і причин страждань, пропонуючи альтернативний переклад: «Ані він не згрішив, ані батьки його, але щоб ділам Божим виявитись на ньому! Поки дня, маємо виконувати діла того, хто послав Мене, – бо ніч надходить, за якої ніхто не зможе діяти. І поки Я у світі – Я світло світу» (Йн 9, 3-5). Сліпого переконує Ісусова інтерпретація, бо резонує з його особистим досвідом і з тим, яким він побачив Бога: «Віруєш у Чоловічого Сина? – запитує Ісус. – Ти бачив Його; Він – той, хто говорить з тобою» (Йн 9, 35.37).

Так само ми віримо поетам, які оспівують кохання, бо нам знайомий цей досвід, і бачимо, про що вони пишуть із найрізноманітніших історичних епох і культурних контекстів. Хоча метафори й образи можуть бути незвичними, ми не потребуємо перекладу, бо вони говорять і до нашого життя, їхній досвід резонує і з нашим. Тож я не вірю інтерпретаціям релігійних діячів про вірус як покарання за гріхи. Не тому, що не розумію, що таке гріх, і не тому, що їхня мова архаїчна, а тому що мій досвід Бога не такий. Ми можемо говорити нібито однією мовою, але про різні

речі, як у розмові євангельського сліпого з фарисеями, де він аж зітхає від їхніх запитань і суперечок: «Ох, не знаю, що ви тут обговорюєте, і відповідей на ваші запитання не маю. Але в одному я певен: я був сліпий, а тепер бачу».

Релігійна мова не потребує перекладу, коли це не просто набір «правильних» відповідей, а частина життя. Коли вона резонує з нашим способом ангажуватись у світі. І коли ми бачимо, що нею справді перекладено наш досвід Бога – джерела світла і для тих, хто знає, що таке індульгенція, і для тих, хто не знає.

АНАСТАСІЯ РЯБЧУК

25 БЕРЕЗНЯ 2020